

ФОТОГРАФСKE УМЈЕТНИЧКЕ КЊИГЕ

Александар М. Трбовић

Медицински факултет,

Универзитет у Београду

УДК: 77.04

Сажетак

Фотографија је имала дуг и самосталан развој у односу на друге традиционалне гране визуелне умјетности. На том путу, она је успоставила засебан систем вредновања фотографских дјела. С друге стране, умјетничка књига је потекла из књижевности и традиционалних визуелних умјетности као што су сликарство, кипарство или архитектура. Сходно томе, дефиниција фотографске умјетничке књиге се не преклапа посве с дефиницијом умјетничке књиге. Међутим, те двије области умјетности, фотографија и умјетничка књига, често се укрштају у новијим областима визуелне умјетности, попут дизајна или инсталације. Постоје и ријетки примјери када фотографска умјетничка књига испуњава све предуслове умјетничке књиге – у том случају је треба називати само умјетничком књигом.

Фотографске умјетничке књиге су фотографске књиге вредније од појединачних фотографија које садрже због дизајна књиге, избора папира, редосједа фотографија, односа текста и фотографија, квалитетног материјала и разних других елемената. Такођер, у фотографске умјетничке књиге убрајају се и књиге које представљају техничку, иновативну или умјетничку прекретницу за фотографију, односно, фотографске књиге које шаљу нову поруку. Крајњи суд да ли је дјело фотографска умјетничка књига не доноси умјетник него образовани гледалац.

Кључне ријечи: фотографске умјетничке књиге, фотоумјетничка књига, фотографска књига, фотографија

1. УМЈЕТНИЧКЕ КЊИГЕ

Умјетничка књига се у српском језику још назива и књига – умјетнички предмет. Она припада примјењеној умјетности и представља умјетничко дјело у облику књиге које се најчешће састоји од текстовних и визуелних дјелова спојених у јединствену смислену цјелину. Другим рјечима, умјетничка књига је умјетничко дјело или предмет, попут слике или кипа, али у виду књиге. Као и функционалност већине умјетничких предмета, употребна вриједност умјетничке књиге је ограничена. Она је направљена због визуелног, тактилног или аудиторног доживљаја читаоца, а не због података које садржи.

Битно је разликовати умјетничку књигу, која је умјетност сама по себи, од књига о умјетности које описују, коментирају или визуелно представљају умјетничка дјела. За разлику од умјетничких књига у којима сви дјелови заједно чине јединствену цјелину, књиге о умјетности најчешће нису умјетност за себе, већ збир визуелних или текстовних података о појединачним умјетничким дјелима. Супротно умјетничким књигама које, као такве, свјесно и циљано ствара умјетник, књигама о умјетности и осталим књигама функционалност и садржај су битнији од облика. Док обичне књиге прате установљена правила, умјетничка књига замишља шта још књига може да постане.¹

2. ФОТОГРАФСКЕ КЊИГЕ

Разликујемо неколико врста фотографских књига, и то: уџбенике и књиге о техници фотографије, књиге о теорији фотографије, фотографске монографије (тематске фотографске књиге), фотографске албуме и фотографске умјетничке књиге.

Током дугог и независног развоја фотографске умјетности фотографи су изградили свој систем вредновања и излагања дјела путем фотографских салона, укључујући и неке посебне облике приказа својих дјела, као што је фото-албум. Први фото-албуми су настали у 19. стољећу и најчешће су приказивали путовања Оријентом и другим Европљанима егзотичним земљама, укључујући и Србију и њен културни простор.² Рани фото-албуми су претходница фотографских умјетничких књига, али се њима ипак не сматрају. Наиме, у почетку су фотографи остваривали идеје и жеље послодаваца који су финансирали њихова путовања и који су, потом, продавали те фотографске албуме у великом тиражу заинтересираној пу-

¹ Richard Kostelanetz, "Book Art," у *Artists' Books: A Critical Anthology and Sourcebook*, ур. Joana Lyons (Rochester, NY: Visual Studies Workshop Press / Gibbs M. Smith, 1985), 27–30.

² Горан Малић, *Фотографија 19. века: сажета историја: појаве, аутори и дела* (Београд: Фотограм, 2004).

блици. Међутим, савремени фото-албуми, осмишљени од стране аутора, називају се фотографским умјетничким књигама или свескама. Ови албуми се продају као фасцикле са слободним листовима фотографија, тако да купац сам може да одређује њихов редосљед.

Велико искушење за класичне фотографије је стварање фотографске умјетничке књиге. У циљу обезбјеђивања фотографске књиге за могући статус фотографске умјетничке књиге, фотографи примјењују разна званична и незванична правила када издају књиге. На примјер, Унескова дефиниција књиге гласи да је то штампано издање које не излази периодично и има најмање 49 страница, не рачунајући корице.³ Такођер, фотографи који имају намјеру да се њихове књиге уврсте међу фотографске умјетничке књиге обично пазе да књига садржи половину, туце и, најчешће, више половина или туцета фотографија (нпр. 12, 18, 24, 30, 36, 42, 48, 54, 60 итд.). Наравно, важно је и да су приказане фотографије стилски уједначене, а све у циљу избјегавања случајности добијања једне добре фотографије и немогућности постизања исте квалитете на другим фотографијама. Као и код свих других књига, и код фотографских књига се више вреднује прво издање од могућих накнадних издања.

3. ФОТОГРАФСKE УМЈЕТНИЧКЕ КЊИГЕ

Фотографија је већим дјелом своје повјести пратила развој ликовне умјетности. Међутим, има и случајева када су у неким националним умјетностима одређени ликовни правци најприје заживјели у фотографији, а тек касније у ликовној умјетности. На примјер, енформел је код Срба био првобитно присутан у фотографским дјелима Секуле Меденице, а тек потом у ликовној умјетности.⁴

Због различитог повијесног развитка фотографије, с једне стране, и сликарства, кипарства, архитектуре и књижевности из којих настаје умјетничка књига, с друге стране, фотографске умјетничке књиге најчешће не одговарају у потпуности класичној дефиницији умјетничке књиге. Наиме, израз фотографска умјетничка књига не означава подгрупу умјетничке књиге као књиге – умјетничког предмета, већ се односи на фотографску књигу која се према фотографском вриједносном систему сматра фотографском умјетничком књигом. Треба истакнути и да у фотографском вриједносном систему умјетничке књиге могу бити фото-албуми, неке документарне и фотожурналистичке књиге, као и тематске и концептуалне књиге.

3 УНЕСКО – Организација Уједињених нација за образовање, науку и културу (енг. UNESCO – United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization).

4 „Секула Меденица – Живот у боји”, Горан Малић, приступљено 31. 5. 2022. <https://fineartdmb.com/novo/sekula-medenic>

Дефиниције умјетничке и фотографске умјетничке књиге се донекле преклапају у случају фотографских концептуалних књига. Такве књиге су проспективни пројекти на одређену тему, лично замишљени и спроведени, гдје све фотографије заједно стварају једну смислену визуелну и/или мисаону цјелину. Код многих дјела није чак ни битно ко је први обрадио одређену тему, него је важан личан доживљај исте. Наравно, обрада нових тема, посебно код концептуалне фотографије, остаје веома значајна, али је за фотографа једнако битно и да ли је он на себи својствен и иновативан начин приказао одређени мотив, приказ или идеју, а да су при томе и сви остали предуслови визуелне писмености задовољени. Сходно томе, могуће је да два фотографа сасвим различито гледају на исту тему и да обојица имају умјетничке књиге с истим темама или мотивима. Основно обиљежје фотографских умјетничких књига је визуелно изражавање фотографа путем **серије (низа) фотографија**.

У начелу, фото-албуми из 19. стољећа, настали према наруџбинама предузетника, одговарају садашњим фотографским пројектима израђеним према захтјевима данашњих послодаваца или идеји самог фотографа. Ако је дјело идеја самог аутора којем фотографије и припадају, а не некој агенцији, онда су два предуслова за настајање фотографске (концептуалне) умјетничке књиге испуњена, а то су идеја и власништво над дјелом. Идеја је оно што разликује фотографску умјетничку књигу од осталих врста фотографских књига. Идеја лежи и у основи тематских књига и у основи пројеката, али је разлика у начину како дјело настаје. Код тематских изложби или књига фотограф ретроспективно пролази кроз свој опус и издваја фотографије на одређену тему (нпр. *Црвено*), док код концептуалне фотографије умјетник проспективно фотографира призоре на задату тему (нпр. *Црвено*). Такођер, код тематске изложбе или књиге, свака фотографија најчешће може стајати сама за себе и као таква се сагледавати. Код концептуалне изложбе или књиге све фотографије се посматрају заједно, а појединачне фотографије се не издвајају. Поред тога, битна је и порука. Тематска изложба може, али и не мора имати поруку, а може се темељити и на чистој естетици. С друге стране, концептуално дјело обавезно има поруку, а естетика је секундарна. Тематско дјело се бави одређеном темом која је обједињујућа за све фотографије. Концептуално дјело се бави једном обједињујућом идејом. Код тематске књиге или изложбе естетика и/или порука појединачних фотографија је битна. Код концептуалног дјела важно је првенство остваривање идеје коју преносе све фотографије заједно.

С временом, појам фотографске умјетничке књиге ће се проширити и на неке књиге које посједују само дио предуслова неопходних за изворне умјетничке и концептуалне фотографске умјетничке књиге. То су ручна израда, ограничен тираж, теоретска подлога, висок степен контроле фото-

графа над израдом књиге, визуелно представљање идеја, документарност, спој текста и фотографија, серије фотографија, заокружена цјелина, порука, аутоматизам при настанку фотографија или лични проспективни пројекат.

4. КОНЦЕПТУАЛНЕ ФОТОГРАФСКЕ УМЈЕТНИЧКЕ КЊИГЕ ЕДВАРДА РАШЕ

Прва фотографска умјетничка књига је концептуално дјело америчког графичког дизајнера Едварда Раше (Edward Joseph Ruscha IV) *Двадесет шест бензинских пумпи*⁵,⁶ из 1962/63. године. У овој књизи **Ед Раша** приказује произвољно одабраних 26 бензинских пумпи на Путу 66 од Лос Анђелеса у Калифорнији, гдје му се налази радни студио, до куће његових родитеља у Оклахома Ситију у држави Оклахома. Фотографије су црно-бијеле, а призори су намјерно безизражајно представљени. Умјетник је снимио 60 крајње незанимљивих фотографија на безначајну тему, а у књигу је уврстио 26 најмање упечатљивих и најдосаднијих. Приказане фотографије су намјерно одударале од устаљених, високоестетских фотографских снимака природе, тада прихваћених од стране публике и многих фотографа. Такав приступ изазвао је шок и подсмјех читалаца.⁷ Овим радом Ед Раша је створио нову врсту умјетничких књига које су биле јефтине, концептуалне, фотографске и скромно израђене.⁸ Уведене новине биле су револуционарне и далекосежне будући да се до тада фотографија није користила у умјетничким књигама, као и да су умјетничке књиге претходно биле ручно израђиване, па се с правом књига *Двадесет шест бензинских пумпи* сматра пионирским примјером концептуалне умјетности.⁹

5. ФОТОГРАФСКА УМЈЕТНИЧКА КЊИГА КАО ЗАСЕБНА УМЈЕТНИЧКА ГРАНА

Од самих почетака фотографије књиге су биле главни вид њиховог представљања. У 20. стољећу књигама се придружују галерије и музеји као простори за излагање фотографија. У 21. стољећу главни вид приказивања фотографија је интернет, али постоје и издавачи фотографских књига

5 "Unpacking Ed Ruscha," Aperture, приступљено 1. 3. 2022, <https://aperture.org/editorial/ed-ruscha/>

6 "Ed Ruscha and the Art of the Everyday," Tate, приступљено 1. 3. 2022. <https://www.tate.org.uk/art/artists/edward-ruscha-1882/ed-ruscha-and-art-everyday>

7 Johanna Drucker, *The Century of Artists' Books* (New York City: Granary Books, 2004).

8 Andy Grundberg, *How Photography Became Contemporary Art: Inside an Artistic Revolution from Pop to the Digital Age* (New Haven and London: Yale University Press, 2021).

9 "On Photography," IconicPhotos.SZa, October 30, 2010, приступљено 1. 3. 2022. <https://iconicphotos.wordpress.com/2010/10/30/on-photography/>

којих има све више, и који гледају на фотографску књигу као засебну грану умјетности.¹⁰

Спој фотографија и књиге чини фотографску књигу. Међутим, нису све фотографске књиге фотографске умјетничке књиге. Мали издавачи, који издају свега неколико фотографских књига годишње и то намјерно у малом тиражу, а истовремено постављају веома високе стандарде издаваштва, тврде да су фотографске умјетничке књиге заједнички производ фотографа, графичких дизајнера, писаца, кустоса, штампара, увезивача, издавача, па чак и особа које путем претплате финансирају издавање те књиге.¹¹ За ове издаваче облик и изведба књиге једнако су важне као и њен садржај (фотографије). За њих је то један цјеловит предмет који представља умјетност за себе – фотографску умјетничку књигу.¹² Чак ни доживљај фотографских умјетничких књига није исти као доживљај „обичних“ умјетничких књига или фотографија. Наиме, умјетничке књиге и фотографије се обично излажу у музејима и галеријама пружајући посјетиоцима/гледаоцима групно искуство, док читање/гледање/листање фотографске умјетничке књиге најчешће нуди лично и интимно искуство у своме дому.¹³ Постоји и амерички часопис *Преилед фошграфских књига*¹⁴ посвећен фотографским умјетничким књигама.

Иако је схватање фотографске умјетничке књиге као засебне умјетничке гране донекле оправдано, оно ипак делује пристрасно. Наиме, квалитета издатих књига је из године у годину све боља, те нешто што се данас сматра изузетном квалитетом ће можда за десет година постати стандард. Поред тога, у данашњем свијету у којем су сви више-мање повезани, мали, ограничен тираж књиге у некој великој или многољудној земљи је у ствари велики или огроман тираж књиге за неку малу или становништвом мање бројну државу.

6. НАЗИВИ „ФОТОГРАФСКА УМЈЕТНИЧКА КЊИГА” НАСУПРОТ „ФОТОУМЈЕТНИЧКА КЊИГА”

Двојност у схваћању израза „фотографска умјетничка књига”, потјече из а) сличности назива за умјетничке књиге и књиге о умјетности и б) ра-

¹⁰ “Clément Chéroux, guest editor of the latest issue of The PhotoBook Review, on the evolution of the photobook and its community. – Why the Photobook Phenomenon Is More than Just a Fad. – Photobooks – December 3, 2021,” Aperture, приступљено 1. 3. 2022. https://aperture.org/editorial/has-the-photobook-become-more-interesting-than-photographs-themselves/?utm_source=Aperture&utm_campaign=59ceae2467-EMAIL_CAM_PAIGN_2021_12_26_EDITORIAL_BEST_2021&utm_medium=email&utm_term=0_77bf8ead35-59ceae2467-35992185&mc_cid=59ceae2467&mc_eid=ed49db0215

¹¹ Исто.

¹² Исто.

¹³ Исто.

¹⁴ *Преилед фошграфских књига* (The PhotoBook Review) је часопис који издаје фондација „Апертура”.

зличитог повијесног развоја књиге као умјетничког предмета (умјетничка књига) и фотографске умјетничке књиге (књига умјетника који користи фотографију за визуелно изражавање). Рјешење би могло бити у различитим називима. На примјер, израз „**фотографска умјетничка књига**” би се односио на фотографску умјетничку књигу према установљеном фотографском вриједносном систему. С друге стране, израз „**фотоумјетничка књига**” би означавао фотографску књигу као умјетнички предмет према устаљеном вриједносном систему умјетничких књига, с тиме што би у овом случају фотографија била основа те књиге. Иако је можда, у класичном издаваштву, у овом тренутку теже замислити фотографске књиге као умјетнички предмет (фотоумјетничка књига као подгрупа умјетничке књиге), напредком технологије, попут примјене холограма или дигиталног 3Д покретног графичког дизајна, то постаје лако оствариво.

7. НАГРАДЕ ЗА ФОТОГРАФСKE УМЈЕТНИЧКЕ КЊИГЕ

За фотографске умјетничке књиге се додјељују награде, а двије најпознатије су оне које уручују америчка фондација „Апертура” и Међународни центар фотографије из Њујорка.¹⁵ „Апертура”, заједно са Француским сајмом фотографије „Париз фото”,¹⁶ од 2012. године додјељују три годишње награде:¹⁷ за најбољу фотографску књигу године, за најбољу ауторову прву фотографску књигу године, и од 2014. за најбољи фотографски каталог године. Међународни центар фотографије од 1985. године додјељује „Бесконачне награде”¹⁸ у многобројним категоријама, а од 2016. засебна категорија је Фотографска умјетничка књига. Награду за фотографску умјетничку књигу је 2016. године добио Метју Конорс (Matthew Connors) за дјело *Пожар у Каиру*,¹⁹ 2017. Мајкл Кристофер Браун (Michael Christopher Brown) за књигу *Либијски шећер*,²⁰ а 2018. Дајанита Синг (Dayanita Singh) за *Музеј Баван*.^{21, 22} Наредних година Награда за фотографску умјетничку књигу године није додјелена.

15 Међународни центар за фотографију – The International Center of Photography (ICP) је установа из града Њујорка, САД, посвећена фотографији и визуелној култури.

16 „Париз фото” – Paris Photo.

17 “The Paris Photo–Aperture Foundation PhotoBook Awards,” Aperture, приступљено 1. 3. 2022, <https://aperture.org/calls-for-entry/photobook-awards/>

18 „Бесконачна награда” – Infinity Award; ICP. “Annual ICP Infinity Awards.” Приступљено 1. 3. 2022. <https://www.icp.org/infinity-awards>

19 Matthew Connors, *Fire in Cairo* (London, UK: Self Publish, Be Happy (SPBH), 2015).

20 Michael Christopher Brown, *Libyan Sugar* (Santa Fe, NM: Twin Palms Publishers, 2016).

21 Dayanita Singh. “Dayanita Singh.” Приступљено 1. 3. 2022. <https://dayanitasingh.net/>

22 Wikipedia. “Dayanita Singh.” Приступљено 1. 3. 2022. https://en.wikipedia.org/wiki/Dayanita_Singh

8. МЕТАМОДЕРНЕ ФОТОГРАФСKE УМЈЕТНИЧКЕ КЊИГЕ

Савремена умјетност од краја 1990-их се назива метамодерна умјетност²³ и она обједињује разне стилове из претходних периода. Овдје су наведени неки од примјера фотографских умјетничких књига објављених у том периоду.

Метамодерни умјетници попут **Алека Сота** (Alec Soth) спајају више фотографских видова у једно дјело. Сотова прва књига *Сјаване њоред ријеке Мисисипи*,²⁴ објављена 2004. године у властитом издању, наизмјенично приказује портрете и крајолике.

Јапанска умјетничка фотографкиња **Ринко Каваучи** (Rinko Kawauchi) фотографира смирујуће, поетске призоре свакодневице и пролазности, који су толико обични да се често не зна шта је на слици. Одличан примјер таквог рада је њена књига *Освјетљеност* из 2011.²⁵

Фоторепортер **Мајкл Кристофер Браун** је у књизи *Либијски шећер* документирао своју 2011. годину.²⁶ Њу је започео фотографирањем у Кини, а потом је прешао у Либију да прати грађански рат. Књигу о Либији Браун је објавио 2016. године, а читав пројекат је заокружио нешто касније краткотражним филмом и инсталацијом мјешаних медија.

Амерички фотограф **Метју Конорс** је издао књигу *Пожар у Каиру* 2015. године, у тиражу од 1.000 примјерака, а сваки од њих је означен бројем и потписан.²⁷ Све фотографије су отиснуте техником литографије. Оне су заједно приказане у виду књиге и представљају смислену хаотичност. Једном када гледалац постане свјестан тога, овај визуелни роман дјелује надреално.

Шведски фотограф **Андерс Петерсен** (Anders Petersen) више од педесет година користи фотоапарат као дневник. Петерсенов текући пројекат под називом *Градски дневник* започео је 2009. и до сада је у оквиру њега издато седам књига.²⁸ Петерсенов приступ фотографисању је искључивање мозга, поистовјећивање с фотографисаном особом и осјећање ситуације, што све заједно доводи до нагонског фотографисања. Резултат су намјерно несавршене и донекле дивље, прије емотивне него концептуалне фотографије које покрећу разна питања, али не пружају и одговоре.

Бразилска умјетница **Росанђела Рено** (Rosângela Rennó Gomes) не фотографира, већ у свом раду користи туђе фотографије из јавних и

23 Robin Van den Akker и Timotheus Vermeulen, "Periodising the 2000s, or, the Emergence of Metamodernism," у *Metamodernism: Historicity, Affect and Depth after Postmodernism (Radical Cultural Studies)*, ур. Robin Van Den Akker, Alison Gibbons и Timotheus Vermeulen (London – New York: Rowman & Littlefield International, 2017), 1–20.

24 Alec Soth, *Sleeping by the Mississippi* (London, UK: MACK, 2017).

25 Rinko Kawauchi, *Illuminance* (New York: Aperture, 2021).

26 Michael Christopher Brown, *Нав. гјело*, 2016.

27 Matthew Connors, *Нав. гјело*, 2015.

28 Anders Petersen, *City Diary* (Göttingen: Steidl, 2012).

приватних архива, албума и новина пронађених на бувљим пијацама или одбачених испред фотографских и филмских студија. Рециклирајући постојеће фотографије, она поставља питање вриједности и природе фотографија. Примјер таквог рада је књига *2005–510117385–5* објављена 2010. године.²⁹

Њемачки фотограф **Оливер Зибер** (Oliver Sieber) је 2014. године објавио књигу *Измашћани клуб*^{30, 31} у којој је приказао портрете младих људи чија их одјећа или фризура поистовјећују с одређеном поткултуром. Портрети су поредани према боји и слагању с црно-бијелим фотографијама града, стварајући тако измаштани клуб. Зиберови портрети су документарне фотографије које имају етнографску вриједност.

Француски мултимедијални умјетник **Тома Мелендер** (Thomas Mailaender) је 2015. године објавио књигу *Илустрирани људи*^{32, 33} о своме наступу (перформансу) на којем је двадесет три негатива из Архиве савремених сукоба стављао на тијела модела, а које је потом освјетљавао с јаком УВ сијалицом, што је за последицу имало појављивање ових фотографија на њиховим тијелима. Тако илустриране особе Мајландер је фотографисао прије него што су слике с тијела нестале освјетљавањем модела дневним свјетлом.

Амерички фотограф **Грегори Халперн** (Gregory Halpern) је 2016. објавио књигу *Зазикс* (Zzyzx).³⁴ Борећи се против усађених шаблона, Халперн у својој књизи о Калифорнији приказује богатство, али и велико сиромаштво, градску пренасељеност, отуђеност, загађење, клизишта.

Шпанска умјетница **Лаија Абрил** (Laia Abril) је 2018. године издала књигу *О њобачају: И последице недостајка њрисћуи*³⁵ која је дио већег пројекта – *Повијест мизоџиније*. Својим радовима, као и донекле претходном књигом о поремећајима исхране, Абрилин опус се сврстава у феминистичку умјетност.

29 "Rosângela Rennó." Wikipedia. Приступљено 1. 3. 2022. https://en.wikipedia.org/wiki/Ros%C3%A2ngela_Renn%C3%B3

30 "Oliver Sieber – Imaginary Club, BoehmKobayashi / GwinZegal, 2013, Düsseldorf," Josef Chladek on photobooks and books, приступљено 1. 3. 2022. https://josefchladek.com/book/oliver_sieber_-_imaginary_club

31 "Oliver Sieber – Imaginary Club," Youtube, приступљено 1. 3. 2022, <https://www.youtube.com/watch?v=i3jP4rDDvnE>

32 "Illustrated People Thomas Mailaender," RVB, приступљено 1. 3. 2022. <https://rvb-books.com/products/thomas-mailaender-illustrated-people>

33 "Illustrated People – Thomas Mailaender." Archive of Modern Conflict, приступљено 1. 3. 2022. <https://archiveofmodernconflict.com/illustrated-people/>

34 Gregory Halpern, ZZYX (London, UK: MACK, 2016).

35 Laia Abril, *On Abortion: And the repercussions of lack of access* (Stockport, UK: Dewi Lewis Publishing, 2018).

Индијски фотограф **Сораб Хира** (Sohrab Hura) је 2019. године у књизи у властитом издању *Обала*^{36, 37} приказао више верзија истог догађаја, а исте фотографије, овисно о верзији приче, постепено попримају другачије значење. Овај рад је у складу са Хириним интересовањем за вишезначност фотографија.

9. МЕТАМОДЕРНЕ УМЈЕТНИЧКЕ КЊИГЕ ФОТОГРАФИЈЕ ДАЈАНИТЕ СИНГ

Ако се дословно примјене стандарди умјетничких књига на фотографске књиге, вјероватно у овом тренутку једино индијска фоторепортерка и израђивачица књига **Дајанита Синг**³⁸ ствара фотографске умјетничке књиге. Наиме, њени радови су истовремено изложба, изложбени предмет, књига, као и каталог те изложбе. Због специфичности представљања фотографија у њеним књигама, Синг улаже додатни напор да свака њена књига садржи фотографије које се могу упаривати у било којој комбинацији.

Оно што издваја рад Дајаните Синг од осталих фотографа јесу њени радови у којима је присутан спој галеријског или музејског изложбеног доживљаја док се гледају или читају. Дobar примјер таквог рада је њена изложба и умјетничка књига *Соба за фасцикле* из 2013. године.³⁹ У питању је књига црно-бијелих фотографија о индијским архивима на којима су приказане просторије пренатрпане различитим државним административним документима. Насловне странице књига се разликују тако што је на свакој књизи различита фотографија из те књиге, док су корице књига у различитим бојама. За сваку књигу је Дајанита Синг направила дрвени оквир у који се књиге умећу одозго. Књиге у оквирима се, потом, објесе на зид галерије као изложбене фотографије, а ако се нека извади из оквира, онда се чита као књига. Поред тога, књиге у оквирима се могу распоређивати по изложбеном зиду на различите начине, стварајући многобројне комбинације фотографија из само једне књиге. Другим рјечима, њена књига *Соба за фасцикле* је истовремено и класична књига и галеријски **изложбени предмет**. Тако приказане фотографске књиге представљају својеврсне књижевне инсталације.

Књига *Музеј Баван* се састоји од девет књижица, које свеукупно садрже 241 црно-бијелу фотографију без наслова. Растезањем и сакупљањем ли-

36 "The Coast," Magnum Photos, приступљено 1. 3. 2022. <https://www.magnumphotos.com/theory-and-practice/the-coast-sohrab-hura/>

37 "Sohrab Hura The Coast (signed Le Plac'Art Photo, приступљено 1. 3. 2022, [https://placartphoto.com/book/2496/the_coast_\(signed\)-sohrab_hura](https://placartphoto.com/book/2496/the_coast_(signed)-sohrab_hura)

38 "Dayanita Singh." Dayanita Singh, приступљено 1. 3. 2022. <https://dayanitasingh.net/>

39 Dayanita Singh, *File Room* (Göttingen: Steidl, 2013).

стова књиге као хармонике омогућено је не само излагање фотографија из једне књижице већ и спајање више фотографија из различитих књижица у јединствену изложбу на равној површини. На тај начин књижице постају изложбе, а изложбе књижице. Дајанита Синг тврди да су управо те мале, растегливе, појединачно прилагодљиве и преносиве књижице џепни музеји будућности.⁴⁰ Излажући фотографије на овај начин, Синг има намјеру да промјени однос фотографа и гледаоца тако што ће, што је више могуће, укључити гледаоца који је купио њену књигу у стварање нових односа и значења између облика књиге и изабраних фотографија. Док гледаоци преслажу и организирају властите изложбе фотографија Дајаните Синг, постиже се виши степен међудјеловања гледалаца и фотографија.

10. ФОТОГРАФСКЕ УМЈЕТНИЧКЕ КЊИГЕ У СРПСКОМ КУЛТУРНОМ ПРОСТОРУ

Фотографске активности у српском културном простору су разноврсне још од самих почетака фотографије, што је добро приказано на изложби и књизи приређеној поводом 150 година од проналаска фотографије.⁴¹ Што се фотографских књига тиче, све врсте су заступљене, а највише их има о умјетницима фотографије (фотографима) и њиховом раду, док су фотографске умјетничке књиге још увијек мање присутне. Неки од примјера фотографских (концептуалних) умјетничких књига код Срба наводимо испод.

Горанка Матић је у својој књизи *Дани бола и њоноса* (1995)⁴² приказала фотографије београдских излога од 5. до 8. маја 1980. године, непосредно по упокојењу доживотног председника Социјалистичке Федеративне Републике Југославије (СФРЈ) – Јосипа Броза Тита. Ове фотографије доносе приказ излога продавница у које су биле положене уоквирене фотографије Тита са црним флором удоњем лијевом углу. Тим чином људи су несвјесно остварили концептуални пројекат Горанке Матић, будући да се фотографија Тита нашла међу нпр. ципелама, месом, дјечијим играчкама, воћем, поврћем, колачима, занатским алатом, торбама, дресовима или кошуљама. Документирајући поменути атмосферу серијом својих фотографија, Матић доводи до бесмисла идеју социјалистичке власти да достојанствено прикаже ожалошћеност грађана поводом смрти доживотног председника државе. Овим пројектом Горанка Матић уједно

⁴⁰ Jordan G. Teicher, "Museum of the Future: Portable and Personal," *New York Times*, May 22, 2017. <https://lens.blogs.nytimes.com/2017/05/22/museum-of-the-future-portable-and-personal/>

⁴¹ Миодраг Ђорђевић и Јасна Марковић, *Фотографија код Срба 1839–1989* (Београд: Галерија САНУ, 1991).

⁴² Goranka Matić, *Dani bola i ponosa* (Beograd: Vreme knjige, 1995).

документира и остварење социјалистичке жеље да умјетност треба да припада народним масама.

Весна Павловић у књизи *Сценски рад*,⁴³ на фотографијама насталим од 2000. до 2019. године, приказујући модерне социјалистичке зграде Југославије, покреће питање личног у односу на колективно сјећање. Кроз естетику модерне архитектуре друге половине двадесетог столећа, Павловић отвара питање да ли смо за вријеме постојања СФРЈ живјели у бољој прошлости или у намјештеним призорима.

Неша Париповић у књизи *Аутопортрети* (1996)⁴⁴ приказује серије својих концептуалних фотографских радова, с тиме да поједини радови представљају комбинацију цртежа и фотографије, док су код других видљиве интервенције у простору, попут налажења лика у природи. Његово дјело је аутобиографске природе и повезано је с аналитичком, процесуалном и деконструктивистичком радном методологијом.

Катарина Радовић се у својој књизи, штампаној у властитом издању, *Док нас смрт не расшави* (2011)⁴⁵ усредсређује на друштвене обичаје и национални идентитет фотографирајући мјешовите свадбе младенаца различитог националног, етичког или вјерског поријекла по Европи.

Александар М. Трбовић је у свом дјелу *Божихне куће* (2004)⁴⁶ приказао приватне куће у Бостону, САД, окићене споља за Божић 2002. године. Не изјашњавајући се по питању могуће двосмислености фотографија, Трбовић само каже да су, усљед заједничког рада укућана на украшавању спољашности њихових кућа, ови призори у ствари групни портрети људи без њихових ликова на датим фотографијама.

Милан Живковић је издао књигу о животу бродова *Крај пловидбе* (2014).⁴⁷ Специфичност Живковићевог приступа није толико у концептуалности колико у самој изради књиге. Наиме, Милан Живковић је у самосталној изради до сада издао десетак својих фотографских књига, а у неким је, попут *Краја пловидбе*, написао и текст. Поред тога, Живковић издаје књиге у веома малом тиражу, не већем од пет или десет примјерака и намјерно их не заводи у Народној библиотеци Србије. Свака фотографска књига Милана Живковића је нумерирана као графика и потписана од стране аутора. Живковић, баш као и Катарина Радовић, сам врши дистрибуцију својих фотографских књига.

Драган М. Бабовић је године 2015. у СКЦ „Београд“ имао изложбу *Међуживоти*, поводом које је издао уникатни фото-албум и књигу у два

43 Vesna Pavlović, *Stagecraft* (Nashville, TN: Vanderbilt University Press, 2021).

44 Neša Paripović, *Autoportreti: eseji o Neši Paripoviću* (Novi Sad: Prometej, 1996).

45 Katarina Radović, *Until Death Do Us Part* (Београд: К. Радовић, 2011).

46 Алекса Трбовић, *Божихне куће* (Београд: Фотограм, 2004).

47 Милан Живковић, *Крај Пловидбе. Шешња с Анастасом* (Ковин: М. Живковић, 2014).

примјерка с истим насловом.⁴⁸ Све фотографије у фото-албуму су потписане, али не и бројевима означене, тако да гледалац сам одређује њихов редосљед. Фото-албум и књига *Међуживош* циљано нису заведени у Народној библиотеци Србије, с обзиром на то да Бабовић сва три примјерка *Међуживоша* сматра ауторским примјерцима. У *Међуживошу* он приказује портрете људи снимљене извана, кроз прозоре трамваја и аутобуса, у различитим годишњим добима, док путују на посао или с посла, те како у гужвама градског превоза проводе дио свог живота, од умјетника названог *међуживош*.

Вукашин Недељковић је у књизи *Архива Азила*, издатој у властитом издању (2018, друго допуњено издање 2021),⁴⁹ приказао своје вишегодишње искуство тражиоца азила у Ирској.

Фотографије у серијама је радио и **Томислав Петернек**, који је такођер издао властиту књижицу о Паризу, у тиражу мањем од десет примјерака. У доба дигиталног штампарства, таквих примјера властитог издавања књига у мањем тиражу у српској фотографија има још много.

11. ЗАКЉУЧАК

Већина фотографских умјетничких књига донекле одудара од уобичајеног схватања умјетничке књиге. Повијесно гледајући, фотографске умјетничке књиге се мање баве књигом као умјетничким предметом по себи, а више фотографовим доживљајем, виђењем или схваћањем нових идеја, односно, поступака који су заокружени у једну визуелну или смислену цјелину. До таквог стања долази и због двојности схваћања израза „фотографска умјетничка књига“. Рјешење у српском језику би могло бити у различитим називима. Израз „**фотографска умјетничка књига**“ би се односио на фотографску умјетничку књигу према установљеном фотографском вриједносном систему. Израз „**фотоумјетничка књига**“ би означавао фотографску књигу као умјетнички предмет према устаљеном вриједносном систему умјетничких књига.

⁴⁸ “Dragan Babović”. Dragan Babovic приступљено 1. 3. 2022. <https://fineartdmb.com/>

⁴⁹ “Asylum Archive (Second Edition), Vukašin Nedeljković,” The Library Project, приступљено 1. 3. 2022. <https://www.thelibraryproject.ie/products/asylum-archive-second-edition-vukasin-nedeljkovic>

1. Ђорђевић, Миодраг, Јасна Марковић. *Фотографија код Срба 1839–1989*. Београд: Галерија САНУ, 1991.
2. Живковић, Милан. *Крај Пловидбе. Шетња с Анастасом*. Ковин: М. Живковић, 2014.
3. Малић, Горан: „Секула Меденица – Живот у боји”. Приступљено 31. 5. 2022. <https://fineartdmb.com/novo/sekula-medenica>
4. Малић, Горан. *Фотографија 19. века: сажетта историја: појаве, аутори и дела*. Београд: Фотограм, 2004.
5. Трбовић, Алекса. *Божићне куће*. Београд: Фотограм, 2004.
6. Abril, Laia. *On Abortion: And the repercussions of lack of access*. Stockport, UK: Dewi Lewis Publishing, 2018.
7. Aperture. “The Paris Photo–Aperture Foundation PhotoBook Awards.” Приступљено 1. 3. 2022. <https://aperture.org/calls-for-entry/photobook-awards/>
8. Aperture. “Unpacking Ed Ruscha.” <https://aperture.org/editorial/ed-ruscha/> Приступљено 1. 3. 2022.
9. Aperture. “Clément Chéroux, guest editor of the latest issue of The PhotoBook Review, on the evolution of the photobook and its community. – Why the Photobook Phenomenon Is More than Just a Fad. – Photobooks – December 3, 2021.” Приступљено 1. 3. 2022. https://aperture.org/editorial/has-the-photobook-become-more-interesting-than-photographs-themselves/?utm_source=Aperture&utm_campaign=59ceae2467-EMAIL_CAMPAIGN_2021_12_26_EDITORIAL_BEST_2021&utm_medium=email&utm_term=0_77bf8ead35-59ceae2467-35992185&mc_cid=59ceae2467&mc_eid=ed49db0215
10. Archive of Modern Conflict. “Illustrated People–Thomas Mailaendep.” Приступљено 1. 3. 2022. <https://archiveofmodernconflict.com/illustrated-people/>
11. Brown, Michael Christopher. *Libyan Sugar*. Santa Fe, NM: Twin Palms Publishers, 2016.
12. Connors, Matthew. *Fire in Cairo*. London, UK: Self Publish, Be Happy (SPBH), 2015.
13. Dayanita Singh. “Dayanita Singh.” Приступљено 1. 3. 2022. <https://dayanitasingh.net/>

14. Dragan Babovic. "Dragan Babović." Приступљено 1. 3. 2022. <https://fineartdmb.com/>
15. Drucker, Johanna. *The Century of Artists' Books*. New York City: Granary Books, 2004.
16. Grundberg, Andy. *How Photography Became Contemporary Art: Inside an Artistic Revolution from Pop to the Digital Age*. New Haven and London: Yale University Press, 2021.
17. Halpern, Gregory. *ZZYZX*. London, UK: MACK, 2016.
18. IconicPhotos. S.Za. "On Photography," October 30, 2010. Приступљено 1. 3. 2022. <https://iconicphotos.wordpress.com/2010/10/30/on-photography/>
19. Infinity Award ICP. "Annual ICP Infinity Awards." Приступљено 1. 3. 2022. <https://www.icp.org/infinity-awards>
20. Josef Chladek on photobooks and books. "Oliver Sieber – Imaginary Club, BoehmKobayashi / GwinZegal, 2013, Düsseldorf." Приступљено 1. 3. 2022. https://josefchladek.com/book/oliver_sieber_-_imaginary_club
21. Kawauchi, Rinko. *Illuminance*. New York: Aperture, 2021.
22. Kostelanetz, Richard. "Book Art." u *Artists' Books: A Critical Anthology and Sourcebook*, ур. Joana Lyons, 27–30. Rochester, NY: Visual Studies Workshop Press / Gibbs M. Smith, 1985.
23. Le Plac'Art Photo. "Sohrab Hura The Coast (signed)." Приступљено 1. 3. 2022. [https://placartphoto.com/book/2496/the_coast_\(signed\)-sohrab_hura](https://placartphoto.com/book/2496/the_coast_(signed)-sohrab_hura)
24. Magnum Photos. "The Coast." Приступљено 1. 3. 2022. <https://www.magnumphotos.com/theory-and-practice/the-coast-sohrab-hura/>
25. Matić, Goranka. *Dani bola i ponosa*. Beograd: Vreme knjige, 1995.
26. Pavlović, Vesna. *Stagecraft*. Nashville, TN: Vanderbilt University Press, 2021.
27. Paripović, Neša. *Autoportreti: eseji o Neši Paripoviću*. Novi Sad: Prometej, 1996.
28. Petersen, Anders. *City Diary*. Göttingen: Steidl, 2012.
29. Radović, Katarina. *Until Death Do Us Part*. Beograd: K. Radović, 2011.

30. RVB. "Illustrated People Thomas Mailaender." Приступљено 1. 3. 2022. <https://rvb-books.com/products/thomas-mailaender-illustrated-people>
31. Singh, Dayanita. *File Room*. Göttingen: Steidl, 2013.
32. Soth, Alec. *Sleeping by the Mississippi*. London, UK: MACK, 2017.
33. Tate. "Ed Ruscha and the Art of the Everyday." Приступљено 1. 3. 2022. <https://www.tate.org.uk/art/artists/edward-ruscha-1882/ed-ruscha-and-art-everyday>
34. Teicher, Jordan G. "Museum of the Future: Portable and Personal." *New York Times* May 22, 2017. <https://lens.blogs.nytimes.com/2017/05/22/museum-of-the-future-portable-and-personal/>
35. The Library Project. "Asylum Archive (Second Edition), Vukašin Nedeljković." Приступљено 1. 3. 2022. <https://www.thelibraryproject.ie/products/asylum-archive-second-edition-vukasin-nedeljkovic>
36. Van den Akker, Robin и Vermeulen, Timotheus. "Periodising the 2000s, or, the Emergence of Metamodernism." u *Metamodernism: Historicity, Affect and Depth after Postmodernism (Radical Cultural Studies)*, ур. Robin Van Den Akker, Alison Gibbons и Timotheus Vermeulen, 1–20. London и New York: Rowman & Littlefield International, 2017.
37. Wikipedia. "Dayanita Singh." Приступљено 1. 3. 2022. https://en.wikipedia.org/wiki/Dayanita_Singh
38. Wikipedia. "Rosângela Rennó." Приступљено 1. 3. 2022. https://en.wikipedia.org/wiki/Ros%C3%A2ngela_Renn%C3%B3
39. Youtube. "Oliver Sieber – Imaginary Club." Приступљено 1. 3. 2022. <https://www.youtube.com/watch?v=i3jP4rDDvnE>

Alexander M. Trbovich

*University of Belgrade,
School of Medicine*

PHOTOGRAPHIC ARTISTS' BOOKS

Summary

Photography has had a long and independent development compared to other traditional branches of visual art. Along the way, photography established a separate system for evaluating photographic works. On the other hand, the artists' books grew out of literature and traditional visual arts such as painting, sculpture, architecture. Consequently, the definition of a photographic artists' book does not entirely overlap with the definition of an artists' book. However, these two fields of art, photography and artists' books, often overlap in newer fields of visual art such as design and installation. There are also rare examples when a photographic artists' book meets all the prerequisites of an artists' book, and then there is no need to call it a photographic artists' book, but only an artists' book.

Photographic artists' books are photo books that are more valuable than the photos they contain because of the book's design, the choice of paper, the order of the photos, the relationship between text and images, quality material, and various other elements. Also, photographic artists' books include books representing a technical, innovative, or artistic milestone for photography or photo books that bring a new message. The final judgment on whether a work is a photographic artists' book is not made by the artist but by the educated viewer.

Keywords: photographic artists' books, photoartistis' book, photographic book, photography